

Seyfi Kenan (ed.). *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim / The Ottomans and Europe: Travel, Encounter and Interaction*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) 2010. str. 672.

Knjiga koju ovdje želim predstaviti peta je po redu u seriji Naučna istraživanja koju objavljuje Centar za islamske studije ustanovljen pri Vakufu islamske vjerske zajednice Turske. Ovo izdanje pod naslovom *Osmanlije i Evropa* obiman je zbornik studija koje se, kako se vidi iz naslova na turskom jeziku, uglavnom odnose na period od ranog klasičnog doba do kraja 18. stoljeća. Naslov zbornika je na turskom i engleskom jeziku, i studije su na jednom od ta dva jezika. Knjiga je koncipirana u skladu s ciljem da naučnici iz različitih zemalja predstave rezultate svojih istraživanja koji pokazuju susret Istoka i Zapada kroz različite oblike kontakata između Osmanskog carstva i Evrope.

Ovakav odveć važni oblik komunikacije u području humanističkih nauka, i onda kada je podržan brigom nadležnih institucija, velikim je dijelom plod dobre volje i napora pojedinaca. Dobar dio posla oko ovakvih izdanja pada na urednika, od koncepcije zbornika do poziva na saradnju stručnjaka koji bi mogli dati svoj doprinos naučnoj interferenciji. Svi skupa sudjelovanjem u ovakvim projektima pokazuju da imaju odgovornost za pravilno usmjerenje nauke i kulture uopće. Drukčije rečeno, pokazuju da imaju osjećaj odgovornosti prema komuniciranju u savremenom svijetu.

U predstavljanju ovoga zbornika govorim o njegovom sadržaju priznajući mu sve vrijednosti koje nudi. U dvadeset pet studija zastupljenih u njemu stručna je javnost dobila niz novih saznanja. Kao što urednik Seyfi Kenan najavljuje u Predgovoru, ovaj se zbornik bavi susretima Osmanlija i Evropljana u različitim oblastima života, stoga u njemu nema studija o ratovima. Kada se promatraju iz ugla historije, odnosi između Osmanskog carstva i Evrope pokazuju se samo kao ratovi. Međutim, ta dva dijela svijeta „nisu proveli 600 godina neprestano ratujući,“ podvlači urednik u svojoj studiji koja slijedi odmah nakon Predgovora (28). Stoga je svrha ovoga zbornika govoriti o mnogim drugim oblicima njihovoga kontakta.

Tako je uvodno poglavlje naslovljeno „Pogled jednih na druge (ili Koncepcija).“ U njemu nalazimo tri studije od kojih prvu (*Osmanlije i Evropa na granicama društvenih i kulturnih različitosti*, 13-64) potpisuje, kako sam već spomenula, urednik ovoga izdanja **Seyfi Kenan**. Studija je koncipirana u skladu s autorovim stavom da „upoznavanje osmanlijske historije znači

istodobno i upoznavanje evropske historije, i obrnuto“ (17). Nakon uvodnih razmatranja koja postavljaju politički okvir u naslovu naznačene teme, autor govori o trgovini u Sredozemlju, kao jednoj od najznačajnijih oblasti života u kojoj su Osmanlije kontaktirali sa zapadnim svijetom. Za nas je zanimljivo da autor, pozivajući se na dokumente koje je objavio Tajjib Gokbiligin, spominje i jedno nesretno putovanje 25 osmanlijskih trgovaca, među kojima je bilo i sarajevskih, 1568. godine u Veneciju. U ovoj je studiji Sejfi Kenan pažnju posvetio i umjetnost i kultura.

Kemal Bejdilli je autor drugoga rada u ovome poglavlju *Istanbul i Egejska ostrva u 15. st. viđeni očima jednoga italijanskog humaniste* (65-90). Riječ je o Bejdillijevoj sveobuhvatnoj analizi publikacije u kojoj su njemački stručnjaci svjetskoj javnosti predstavili jedno od najznačajnijih rukopisnih djela u Univerzitetskoj i regionalnoj biblioteci u Duzeldorfu.

Ozlem Kumrular je za ovaj zbornik priredila studiju pod naslovom *Islamska sablja - kršćanski štit: Vizija Turaka, muslimana i poslanika Muhammeda u Evropi u 16. stoljeću* (91-131). Ova autorica svojim člankom sudjeluje i u monografiji *Imaginarni Turčin* (Beograd, 2010., Biblioteka XX vek). Dok je u tom članku njena analiza ograničena na viziju „Turčina“, a u geografskom smislu na Sredozemlje 16. stoljeća, u zborniku koji ovdje predstavljam objavljen je njen opširniji rad koji uključuje i dijelove onoga iz *Imaginarnog Turčina*.

Drugo poglavlje zbornika obuhvata četiri rada okupljena pod zajedničkim naslovom „Predosmansko doba.“ U prvom radu (*Utjecaj islamske kulture na Evropu preko Sicilije*, 135-157) **Mehmet Azimli** pokazuje taj utjecaj u području politike, arhitekture i različitih grana umjetnosti i zanatstva, potom nauke te poljodjelskih poslova. Autor ističe kako je u vrijeme arapske dominacije na Siciliji postojalo nekoliko medresa u kojima je predavalo oko 300 učenjaka toga doba iz različitih dijelova islamskog svijeta, te kako su te visoke škole imale značajnu ulogu u prenošenju islamske kulture sa Sicilije na evropski kontinent.

Utjecaj islamske filozofije na racionalizam u kršćanskom svijetu: Ibn Rušd i Toma Akvinski (159-175) naslov je rada u kojem **Sulejman Donmez** govori o odnosu Tome Akvinskog prema filozofiji Ibn Rušda. Autor iznosi mišljenje da je Sveti Toma, kritizirajući pristalice Ibn Rušdove filozofije – koji su zapravo pogrešno interpretirali Ibn Rušda – možda i nesvjesno podržavao učenja tog andaluzijsko-arapskog filozofa.

Saira Malik nudi rad *Arapska nauka u latinskoj kulturi: slučaj Theodorice* „*De iride*“ (177-188). Analizom djela iz područja optike, koje je pod naslovom *De iride* oko 1310. god. napisao Theodoric iz Freiberga, u radu se pokazuje kako je taj učenja poznao islamske nauke, konkretno Ibnu’l Hej-

semova djela *Kitâb 'u-l Menâzîr* koje je u 12. st. prevedeno na latinski i kako se to posve dobro vidi u njegovom tumačenju prirodne pojave kao što je duga. Cilj rada je na tom primjeru pokazati kretanje ideja kroz različite kulture.

U svojoj podužoj studiji (*Mjesto Istoka u zapadnjačkom poimanju islama ili sudbina „Risale“ Abdulmesiha Ishaka el-Kindija*, 189-252) **Fuat Ajdin** pokazuje kako je Istočna crkva utjecala na stvaranje predstave o islamu u latinskom svijetu i iz ugla tog pitanja pokazuje sudbinu El-Kindijeve *Risale* (Apologije). U radu se najprije govori o predstavi koju su o muslimanima imali istočni i zapadni kršćani, potom se analiziraju sve sličnosti (npr: muslimani su bezvjernici, Muhamed je lažni poslanik, islam je izvitopereno kršćanstvo, Muhammed nema nikakve posebne sposobnosti i dr.) i na kraju se diskutiraju izvori iz kojih su te sličnosti mogle proizaći.

Treće poglavlje u ovome zborniku okuplja radove koji govore o iskustvu putovanja po Osmanskom carstvu. I naslov ovoga poglavlja je „Putovanja.“ **Federica A. Broilo** s Odsjeka za evroazijske studije Univerziteta Ca' Foscari u Veneciji sačinila je rad pod naslovom *Kako su raskoš osmanskog Konstantinopolisa vidjeli neki venecijanski putnici (16. stoljeće)* (255-269). Po riječima autorice, ovaj je rad komplementaran knjizi profesora Metina Anda *Istanbul in the 16th Century: The City, the Palace, Daily Life*. Autorica čita zapise, koje su u različite svrhe sačinili 12 venecijanskih diplomata, pisaca i plemića boraveći u Istanbulu tokom 16. st. i pokazuje kako su opisali grad, njegove građevine, saraje (Stari saraj i Topkapi saraj), čaršiju, Aja Sofiju te kako su vidjeli neke navike iz svakodnevnog života poput pijenja „napitka koji izgleda kao vruća crna voda a pravi se od zrnevlja koje se zove Caveé“ (269). I drugi rad u ovome poglavlju govori o dojmovima jednog Venecijanca o Osmanskom carstvu. Riječ je plemiću Ambrosiu Bembo (1652-1705) koji je proputovao prostor današnje Anadolije, Iraka, Irana i zapadne Indije. Autor rada (271-298) **Anthony Welch** navodi da je Bembo u svojim zapisima s tog putovanja iznio neka veoma zanimljiva zapažanja i da ga se posebno dojmila socijalna i kulturna raznolikost u osmanskome svijetu. Zanimljiv je rad **Fredrika Thomassona** koji razmatra različit odnos nekoliko zapadnjačkih učenjaka i putnika prema odnošenju umjetničkih predmeta iz Osmanskog carstva (299-317). Autor na kraju rada svakako kaže da se njegovi zaključci odnose samo na nekoliko ličnosti koje je on istražio i da ih ne treba poopćavati dok se ne istraže i drugi izvori relevantni za ovu problematiku.

„Susreti“ Osmanlija i Zapadnjaka tema je u tri rada okupljena u četvrtom poglavlju. U prvom od njih **Mahmut Ajdin** govori o situacijama iz prošlih stoljeća u zapadnom kršćanskom svijetu koje ukazuju na „približavanje Drugome“ (321-343). Ajdin polazi od ideje o „dijalogu među religijama“, koja se u savremeno doba često spominje, diskutira o tome kako je nastala i

šta je njen glavni cilj. O toj temi promišlja kroz stavove Nikole Kuzanskog (1401-1464). Stoga najprije govori o poimanju islama u zapadnom svijetu prije Kuzanskog, potom ukazuje na temeljne argumente koje je taj filozof i kardinal iznio u svojim djelima *O miru među religijama* i *Ispitivanje Kur'ana*. (Spomenut ću ovim povodom da je prvo od ova dva djela objavljeno kod nas 2005. godine u prijevodu s latinskog jezika koji je sačinio Mile Babić) U posljednjem dijelu rada Mahmut Ajdin u svjetlu stavova Nikole Kuzanskog pokazuje kakav su odnos zvanične kršćanske institucije imale o dijalogu među religijama, pogotovo s muslimanskim svijetom.

Dijalog između muslimana i kršćana kojim se pozabavio **Mustafa Daš** u svome radu (345-355) diskusija je koja se odvijala u 14. stoljeću između Hadži Bajrama Velija, turskog sufije i pjesnika (1352-1429) i bizantskog imperatora Manojla II, Paleologa (vladao od 1391-1425). Mustafa Daš na stranicama ovoga zbornika ističe da se u kršćanskom svijetu toj diskusiji pridaje velika pažnja, tolika da se ona spominje i u savremeno doba, dok u islamskom svijetu nikada nije bila tema ozbiljnih razmatranja.

Viorel Panaite napisala je rad *Zapadna diplomacija, kapitulacije i osmanlijski zakon na Sredozemlju u 16-17. st.* (357-383). Autorica obrađuje dokumente koji se odnose na teme navedene u naslovu a čuvaju se u *Manuscript Turc 130* u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Riječ je o zbirci koja u 278 folija sadrži 250 raznovrsnih dokumenata iznimno važnih za proučavanje Sredozemlja krajem 16. i početkom 17. st. To su sultanska pisma, izvještaji velikog vezira, fetve, pisma defterdara, janičarskog age, potom prijevodi pisama kralja Henrija IV, peticije diplomatskim predstavništvima i dr. Kako je većina tih dokumenata nastala u kratkom vremenskom periodu od samo nekoliko godina (1596-1602), oni izvanredno pomažu da se izvedu valjani zaključci o trgovini u Sredozemlju u periodu koji prethodi navedenom, kao i valjane hipoteze za doba koje je uslijedilo. Autorica naime ističe kako je taj kodeks posebno vrijedan stoga što uz same dokumente stoje i fetve koje ih po temi prate, kao i pismene privilegije zapadnjačkim trgovcima te niz administrativnih dokumenata. Tako svi ovi izvori skupa reflektiraju različite aspekte trgovine u osmanlijskom Sredozemlju. Ti se dokumenti mogu podijeliti u tri grupe (diplomatički, pravni i administrativni), a u ovome su radu kritički obrađene kapitulacije.

Četiri su rada u petom poglavlju naslovljenom „Interakcije.“ Raspravu pod naslovom *Islam i Evropa: reevaluacija historijskih interakcija* (387-397) potpisuje **Angelike Hartmann**. Autorica naznačenoj temi prilazi postavljajući zanimljivo pitanje: Jesu li svijet islama i Evropa principijelno različiti ili su zapravo veoma slični? Ona polazi od hipoteze da savremeni odnos između muslimanskog svijeta i Evrope proizlazi iz nekih komplementarnih impulsa

koji su stoljećima dolazili kako iz Evrope tako i iz muslimanskog dijela svijeta. Autorica dalje nastoji ponuditi evropsku viziju Orijenta i islama u širokom smislu riječi, i kroz historiju i u savremenom dobu. Potom se zadržava na reakcijama muslimanskog svijeta na impulse iz Evrope ističući kako one nisu bile vođene iz središta koje se ozbiljno bavilo vanjskom politikom. Nadalje Angelika Hartmann razmatra razloge zbog kojih se naziv Saraceni (kao naziv za Arape koji su osvojili Maltu, Siciliju, Korziku, Sardiniju i Kalabriju te izvodili pohode sve do Alpa) vraća u upotrebu u savremeno doba u kojem raste ksenofobija popraćena strahom od terorizma. To je situacija, smatra Hartmann, nad kojom se treba zamisliti. Kao i nad naslovom ovoga rada.

Ishak Keskin u svome radu (*Utjecaj istoka na zapadnjačku arhivistiku preko Andaluzije i Sicilije, 399-420*) pokazuje sličnosti u načinu arhiviranja dokumenata u nekim dijelovima Evrope (npr. u Italiji i južnoj Njemačkoj) te u kulturi upravljanja u Andaluziji i na Siciliji koja je pripadala srednjoistočnoj islamskoj tradiciji. Analizirajući te sličnosti on dolazi do zaključka da se u arhivistici na zapadu (u navedenim zemljama) vidi utjecaj islamske kulture, kao što se taj utjecaj može primijetiti po nekim elementima u javnom upravljanju u ranoj modernoj Evropi.

Evropski stručnjaci u Osmanskoj državi u procesu modernizacije (1774-1807) (421-448) rad je **Mehmeta Alaaddina Jalčinkaje**. Ovdje se detaljno pokazuje s kojih su evropskih prostora stručnjaci dolazili u Osmansku državu radi sudjelovanja u projektima modernizacije i u kojim su strukama najviše bili angažirani. Dovodjenje velikog broja evropskih stručnjaka, posebno onih koji su radili u vojnoj tehnici, pokazuje da su Osmanlije bili svjesni važnosti modernizacije. Ipak, samo su neki od tih ljudi bili uistinu stručnjaci koji su bili u stanju unaprijediti osmanske tehnike i nauke.

Svojim radom **Dimitris Michalopoulos** usmjerava pažnju na položaj Pravoslavne crkve u Osmanskoj državi (*Prosvjetiteljstvo, Osmanska država i Pravoslavna crkva: paradoks balkanske historije, 449-468*). Autor na primjeru Grčke patrijaršije u Istanbulu analizira poziciju Crkve u Bizantu, promjene koje su nastupile s turskim osvajanjem Istanbula i svoje razmatranje dovodi do utjecaja prosvjetiteljstva. Svrha njegove analize je zapravo iznijeti stanovišta zapažanja o historiji Balkana, posebno južnoga dijela tog poluotoka.

Šesta cjelina u ovome zborniku obuhvata radove koji se odnose na područje nauke i tehnologije. U prvome pod naslovom *Znanje, tehnologija i ratovanje u Evropi i Osmanskoj državi u ranom modernom periodu (471-480)* **Gábor Ágoston** uspoređuje tehnike ratovanja i vojnu tehnologiju, te druge tehnologije poznate u Osmanskom carstvu s onima u zapadnom svijetu, i to u vremenu od 1400. do 1800. godine.

Prilog **Briana N. Beckera** (481-494) predstavlja „Cifrario“ iz 1477. godine koji su koristili Đenovljani u razmjeni tajnih podataka s Antoniom De Montaldom tokom odbrane otoka Chios od Osmanlija. Polazeći od tog dokumenta, kao vrlo dobrog izvora o onovremenoj kriptografiji, autor razmatra metod kriptozastite koji su u kasnom 15. stoljeću razvili Đenovljani s ciljem da zadrže primat u trgovini na Sredozemlju.

James Clyde Allen Redman potpisuje rad *Razvoj tehnologije štampe kod Osmanlija* (495-512). Zapravo je cilj autora razmotriti razloge zbog kojih je u osmanskome svijetu štampa kasno prihvaćena, potom njene razvojne etape i to stanje usporediti s onim u zapadnome svijetu. I **Malissa Taylor** se bavi odnosom prema štampi u Osmanskoj državi i u zapadnim zemljama. Ovoj se autorica posebno zadržava na zabrani štampanja svetih knjiga na Zapadu i Kur'ana u osmanskome svijetu, kao izravnom pokazatelju sličnog nepovjerenja prema toj novini i u kršćanskom i u muslimanskom dijelu svijeta. Svoj je rad nasloвила *Zabrinutost za sveto: cenzura i sakralni tekst* (513-540).

Sedmo poglavlje zbornika pod naslovom „Percepcija“ započinje radom u kojem autorica **Mirella Galletti** predstavlja jednu umjetničku sliku iz palače Mirto u Palermu na kojoj je prikazan Boj kod Čaldirana iz 1514. godine vođen između Osmanlija i Safevida (543-562).

Pablo Martín Asuero, direktor Instituta „Servantes“ u Istanbulu bavi se *Novom vizijom Turaka u nekim španjolskim tekstovima s kraja 18. st.* (563-575). Riječ je o tekstovima koji su nastali nakon što su Osmanska država i Španjolsko kraljevstvo sklopili mir kojim je okončano višegodišnje ratovanje na Sredozemlju. To je zasigurno utjecalo na promjenu slike o Osmanlijama u tom dijelu katoličkog svijeta koji se, sudeći po tekstovima koji su poslužili kao izvor za ovaj rad, počeo zanimati za nošnju, navike i ponašanje Turaka, za građevine, (npr. za turska kupatila „koja su se mogla naći i u malim naseljima“), kao i za druga obilježja Istoka. Autor smatra da razloge toj promjeni odnosa prema muslimanima svakako treba potražiti i u promjeni tačke gledišta koja je nastupila s prosvjetiteljstvom.

„*Na vratima Istoka*“: *kako su osmansku Bosnu predstavili Evropljani uoči austrougarske kolonijalne dominacije* (577-609) naslov je rada **Selme Zečević** iz Sarajeva, sada profesorice na Univerzitetu York u Kanadi. Autorica je u svoj naslov uključila dio naziva poznate knjige *Na vratima Istoka: engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka* autora Omera Hadžiselimovića (Sarajevo 1989., Veselin Masleša, Kulturno naslijeđe). Analizirajući zapise engleskih putnika, Selma Zečević pokazuje kako su ti zapadnjaci, putujući kroz Bosnu pod austro-ugarskom upravom (19-20. st.) drukčije percipirali Osmanlije nego njihovi prethodnici koji su putovali osmanskome Bosnom nekoliko stoljeća ranije (15.-16. st.).

U središtu pozornosti **Barbare Karl** (*Predmeti iz osmanlijskog svijeta u kolekciji Medici u Toskani*, 611-624) su vrijedna umjetnička djela iz osman-skog doba u jednoj od najbogatijih kolekcija u Italiji. Autorica najprije podsjeća da je Firenca bila jedno od sjedišta koja su održavala živu trgovinu s Osmanlijama, potom predstavlja predmete koje je pokazala i kroz ilustracije (625-651). U radu nije propustila predstaviti i knjige u kolekcijama firentin-skih bogataša. Prema tom opisu radi se o knjigama raznovrsnog sadržaja: iz područja historije, prava, filozofije, matematike, nekoliko divana poezije na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, jedan broj prijepisa Kur'ana i Tefsira te oko 113 leksikografskih djela pod kojim se podrazumijevaju gramatike i rječnici.

Na kraju je zajednički Indeks imena ličnosti i mjesta koji omogućava brzo snalaženje u zborniku (653-672). Uz izvorne rasprave koje ovaj zbornik donosi zanimljive su studije civilizacijskih odnosa. Zbog njihovog interdiscipinarnog karaktera ovaj zbornik pruža mogućnost upoređivanja društvenog razvoja na evropskom i bliskoistočnom prostoru. On je nezaobilazno štivo budućim istraživačima i dakako svima ostalima zainteresiranim za problematiku navedenu u njegovome naslovu.

Kerima Filan